

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE

w Warszawie

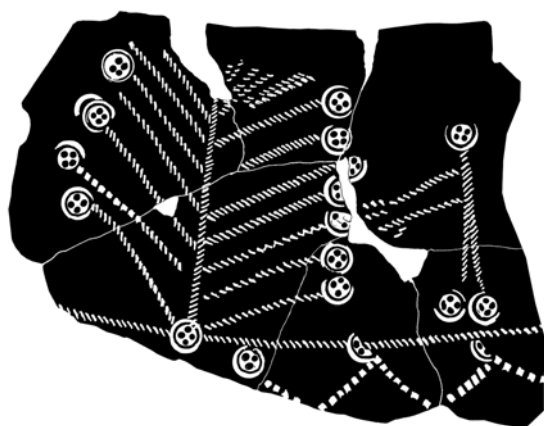

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LXVII

2016

WARSZAWA 2016 VARSOVIE

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE**

TOM LXVII

Redaguje zespół / Editorial staff:

dr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
mgr Grażyna Orlińska, mgr Radosław Prochowicz, mgr Barbara Sałacińska,
mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, mgr Katarzyna Watemborska-Rakowska

Rada Naukowa / Scientific Advisory Board:

Przewodniczący / Chairman – prof. dr hab. **Wojciech Nowakowski** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego),
prof. dr **Audronė Bliujienė** (Klaipėdos universitetas), prof. dr hab. **Claus von Carnap-Bornheim** (Stiftung
Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig),
prof. dr hab. **Zbigniew Kobyliński** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego),
prof. dr hab. **Jerzy Maik** (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk),
prof. dr hab. **Dieter Quast** (Forschungsinstitut für Archäologie, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz),
prof. dr hab. **Paweł Valde-Nowak** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)

Recenzenci tomu / Peer-reviewed by:

dr hab. **Anna Bitner-Wróblewska**, prof. dr hab. **Wojciech Blajer**, prof. dr hab. **Sylwester Czopek**,
dr hab. prof. UMCS **Jerzy Libera**, prof. dr hab. **Magdalena Mączyńska**, prof. dr hab. **Wojciech Nowakowski**,
dr hab. **Szymon Orzechowski**, dr hab. prof. UŁ **Jan Schuster**

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka

Jacek Andrzejowski, Magdalena Małek, Jan Schuster, Sylwia Twardo

Korekta / Proof-reading

Autorzy

Katarzyna Watemborska-Rakowska

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: fragment fryzu z popielnicy z Kosina. Rys.: Anna Potoczny i Jacek Andrzejowski
Cover picture: part of an elaborate decoration of an orn from Kosin. Drawing: Anna Potoczny and Jacek Andrzejowski

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2016

© Autorzy, 2016

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją
finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Pełen spis zawartości „Wiadomości Archeologicznych”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

List of contents of “Wiadomości Archeologiczne”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LXVII

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

- Audronė Bliujienė, On Both Sides of the Middle Reaches of the Nemunas River. A New Approach to Old Problems 3
Po obu stronach środkowego Niemna. Nowe spojrzenie na dawne problemy
- Bartosz Kontny, Siekiery tulejkowe z kultur bogaczewskiej i sudowskiej 37
Socketed Axes in the Bogaczewo and Sudovian Cultures
- Renata Małyda - Legutko, Funkcje użytkowe niektórych elementów wystroju pasów ludności kultury przeworskiej. Casus kabłączków, zawieszek, skuwek z pierścieniem 65
The Utilitarian Function of Selected Belt Fittings of the Przeworsk Culture People. The Case of Belt Hangers, Belt Pendants and Belt Fittings with a Pendent Ring

MISCELLANEA

- Mirosława Andrzejowska, Uwagi o technice zdobienia, pochodzeniu i chronologii naczynia z przedstawieniem figuralnym z Kosina, pow. kraśnicki 111
Some Remarks about the Decoration, Provenance and Chronology of a Vessel with Figural Representations from Kosin, Kraśnik County
- Grażyna Orlińska, Groby w skrzyniach kamiennych na cmentarzysku kultury łużyckiej z Cichowa, pow. przasnyski 131
Graves with Stone Cists in a Lusatian Culture Cemetery at Cichowo, Przasnysz County
- Andrzej Przychodni, Ireneusz Suliga, Charakterystyka łupki żelaznej i kłosa żuźlowego z doświadczalnego procesu dymarskiego 147
Characteristic of Iron Bloom and Slag Block from Experimental Iron Smelting Process
- Piotr Mącznyński, Beata Polit, Wytwory krzemienne z cmentarzyska z późnej starożytności Nezac na Krymie 175
Flint Artefacts from a Late Antique Cemetery Neyzats in Crimea

MATERIAŁY

- Marcin Woźniak, Cmentarzysko kultury wielbarskiej w Litwinkach, pow. nidzicki 195
A Cemetery of the Wielbark Culture at Litwinki, Nidzica County
- Jan Schuster, The Świlcza Hoard. An Extraneous 5th Century AD Complex from the Northern Carpathian Foreland 227
Skarb ze Świlczy. „Obcy” zespół z V wieku po Chr. z północnego przedpola Karpat

KRONIKA

- Barbara Sałacińska, Sławomir Sałaciński, Wspomnienie o Annie Uzarowicz-Chmielewskiej (1935–2015) 265

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS

271

GRAŻYNA ORLIŃSKA

GROBY W SKRZYNIACH KAMIENNYCH NA CMENTARZYSKU KULTURY ŁUŻYCKIEJ Z CICHOWA, POW. PRZASNYSKI

GRAVES WITH STONE CISTS IN A LUSATIAN CULTURE CEMETERY
AT CICHOWO, PRZASNYSZ COUNTY

Cmentarzysko ciałopalne z Cichowa, pow. przasnyski, położone w rejonie Wzniesień Mławskich na Mazowszu północnym (Ryc. 1), w ciągu siedmiu sezonów badań wykopaliskowych dostarczyło blisko 300 obiektów kultury łużyckiej – grobów i jam (Ryc. 2). Większość obiektów, bardzo zróżnicowanych pod względem formy i inwentarza zabytkowego¹, była zaopatrzona w mniej lub bardziej złożone obstarwy z kamieni łatwo dostępnych w okolicy. Część powierzchni stanowiska pokrywały warstwy kamieni, interpretowane dotychczas mylnie jako pozostałości bruku nakrywającego nekropole. W wyniku prowadzonej aktualnie szczegółowej analizy układu kamieni stwierdzono, że domniemany bruk tworzą zniszczone nasypy kamienne o podstawach w formie kręgów lub kolistych bruków. Poniżej tych konstrukcji były ulokowane pochówki popielnicowe ze szczątkami złożonymi w naczyniach glinianych lub w opakowaniach organicznych oraz nieliczne jamowe, a także jamy o wypełniskach ciemnych – szaro- lub brunatno-czarnych, rzadziej intensywnie czarnych – ze znikomą zawartością przepalonych kości ludzkich lub całkowicie ich pozbawione. Szczyty obwarowań tych głęboko zakopanych obiektów znajdowały się przeważnie na poziomie podstaw konstrukcji naziemnych. U podstaw nasypów lub

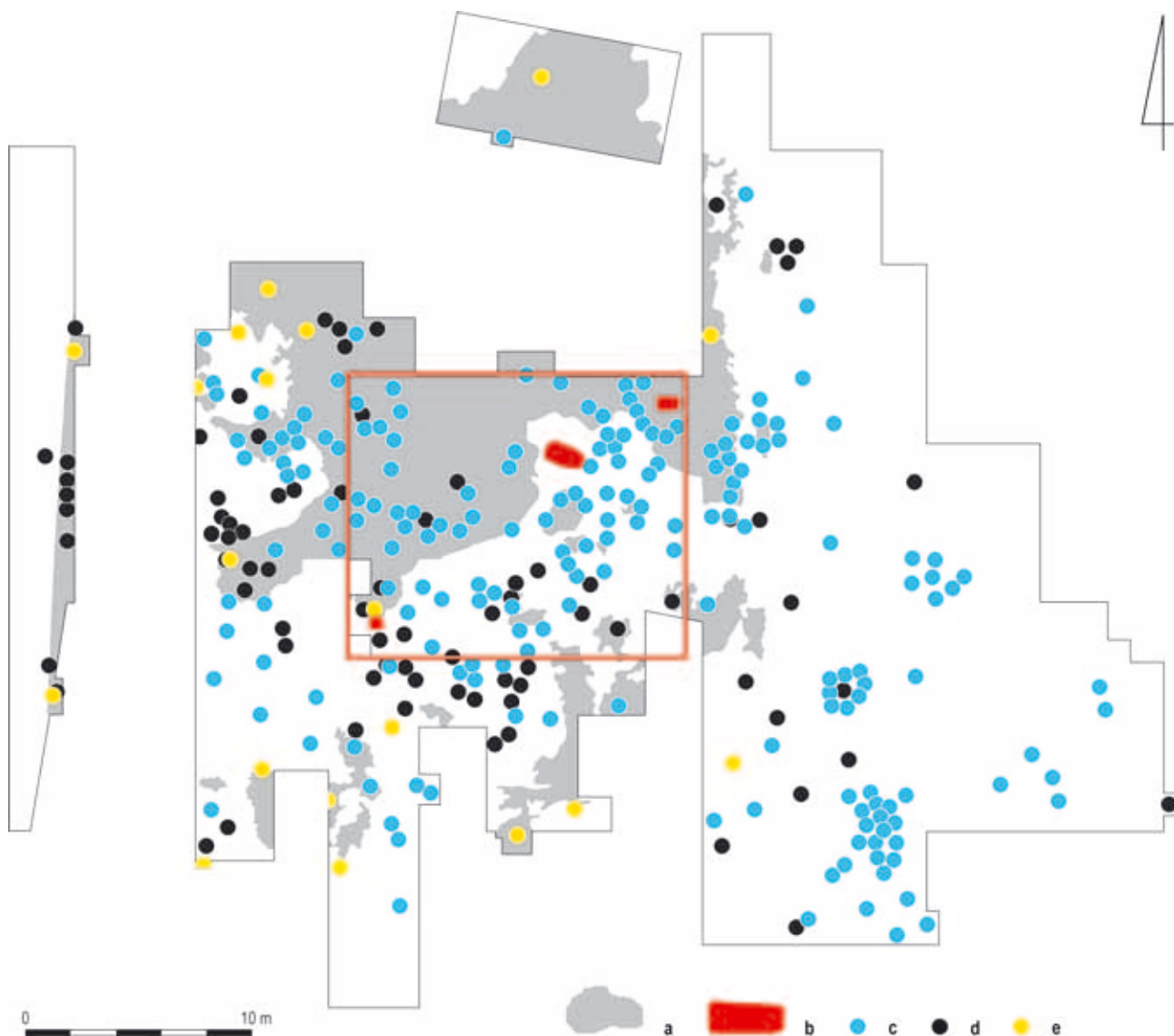
niewiele głębiej umieszczano przeważnie groby zbiorowe z popielnicami glinianymi, wyposażane zwykle w niewielkie naczynia towarzyszące o bardzo zróżnicowanych kształtach, najczęściej kubki, rzadziej puchary lub dzbany.

Ryc. 1. Położenie cmentarzyska w Cichowie, pow. przasnyski.
Oprac. graficzne (Ryc. 1–3): G. Orlińska

Fig. 1. Location of the cemetery at Cichowo, Przasnysz County.
Graphic (Fig. 1–3): G. Orlińska

¹ Materiały z Cichowa są przechowywane w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie pod numerem inwentarza PMA-III/9086.

Ryc. 2. Cichowo, pow. Przasnysz. Plan cmentarzyska. Obszar pokryty kamieniami (a). Obiekty zakopane poniżej naziemnych konstrukcji kamiennych: groby skrzyniowe (b), groby pozostałe (c), jamy (d). Grób umieszczony u podstawy konstrukcji naziemnej (e)
 Fig. 2. Cichowo, Przasnysz County. Plan of the cemetery. Area covered by stones (a). Features dug below the ground-based stone structures: cist-graves (b), other graves (c), pits (d). Grave located at the basis of a ground-based stone structure (e)

Trzy groby skrzyniowe² – obiekty 261, 269 i 349 – z komorami wyłożonymi i pierwotnie najprawdopodobniej zasypnymi kamieniami³ – znajdowały się w części cen-

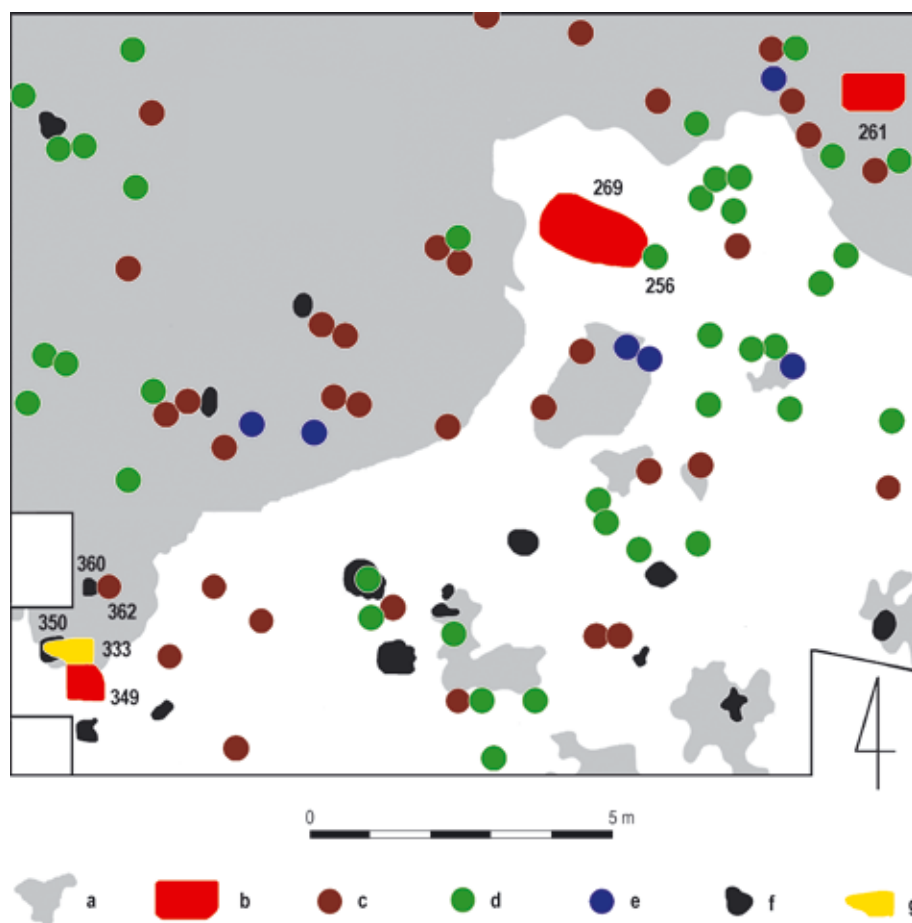
² T. Malinowski (1962, s. 19), analizując obrządek pogrzebowy kultury łużyckiej na ziemiach polskich, nie zdefiniował pojęcia skrzyni kamiennej. Konstrukcję taką uznał za jeden z rodzajów obwarowania grobów. W opinii J. Adamik, wyrażonej w pracach poświęconych idei skrzyni kamiennej jako formy grobu, głównym kryterium wyróżnienia takich obiektów jest regularna komora, wzniesiona z celowo ociosanych płyt lub specjalnie dobranych płaskich kamieni, układanych przeważnie płaską powierzchnią do wnętrza konstrukcji. Kamienie wierzchnie i specjalnie uformowane podłoże autorka uznała za dodatkowe elementy konstrukcyjne (J. Adamik 2012, s. 11–12; 2015, s. 27).

³ W tym artykule omawiam wyłącznie groby całkowicie obudowane kamieniami. Pominęłam „otwarte” od dołu obiekty 177/187/188 i 257 z czworokątnymi obudowami, odkryte we wschodniej części nekropoli.

tralnej cmentarzyska i były wkopane poniżej poziomu podstaw konstrukcji naziemnych. Rozmieszczono je w rzędzie po linii NE-SW, na stoku opadającym łagodnie w kierunku południowym. Odległość między obiektami 349 i 261 wynosiła ok. 15 m, a między obiektami 261 i 269 zaledwie ok. 4 m (Ryc. 3).

Obiekt 261

Skrzynia o wymiarach maksymalnych 65×87 cm i zachowanej wysokości 34 cm, była zorientowana dłuższym bokiem zgodnie z kierunkiem W-E (Ryc. 4). W górnej części obiektu kamienie stały pionowo: kamień umieszczony w ścianie zachodniej skierowany był płaską ścianką na zewnątrz, wschodni podparto niewielkimi płytami (Ryc. 5, 6). Niżej ściany były ukośne, w większości zbu-

Ryc. 3. Cichoń, pow. Przasnysz. Plan centralnej części cmentarzyska (por. Ryc. 2). Obszar pokryty kamieniami (a). Obiekty zakopane poniżej naziemnych konstrukcji kamiennych: groby skrzyniowe (b), pochówki złożone w naczyniach glinianych (c), pochówki złożone w pojemnikach organicznych (d), pochówki jamowe (e), jamy (f). Grób umieszczony u podstawy konstrukcji naziemnej (g)

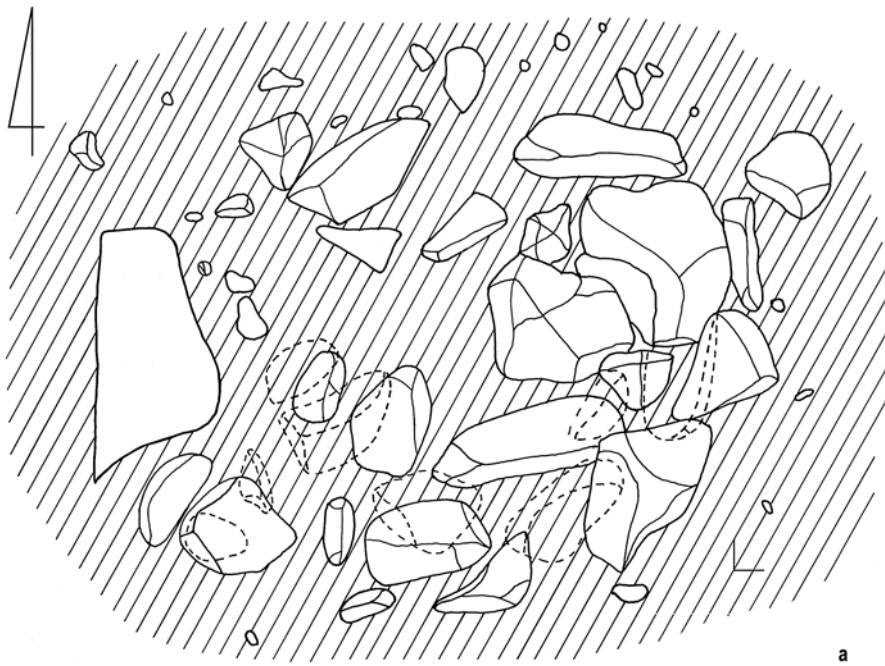
Fig. 3. Cichoń, Przasnysz County. Plan of the central part of the cemetery (see Fig. 2). Area covered by stones (a). Features dug below the ground-based stone structures: cist-graves (b), burials in clay pots (c), burials in organic containers (d), pit burials (e), pits (f). Grave located at the basis of a ground-based stone structure (g)

dowane z płyt (boki wschodni i południowy były nimi szczelnie wyłożone), zwróconych płaską powierzchnią do wnętrza komory (Ryc. 7). W skrzyni złożono opakowanie organiczne ze szczątkami mężczyzny w wieku wczesny *maturus* i dwoma łuszczkami z krzemienia narzutowego bałtyckiego.

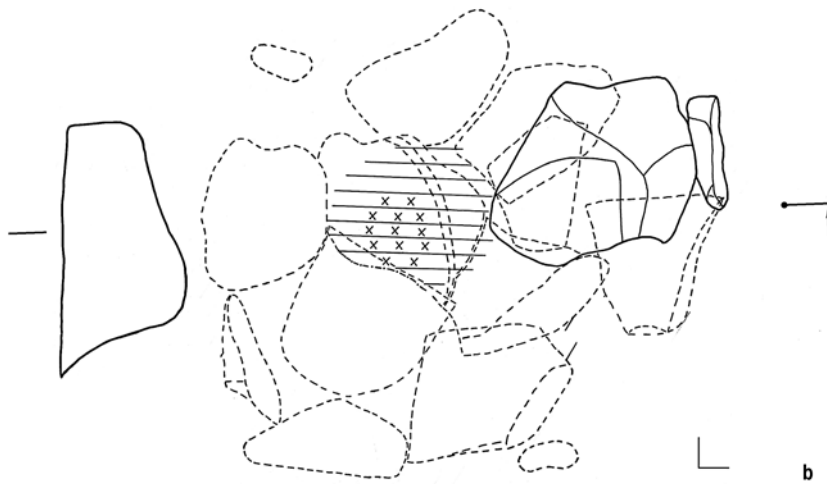
Obiekt 269

Prostokątna skrzynia, zorientowana zgodnie z kierunkiem NW-SE, miała wymiary maksymalne 87×177 cm i zachowaną wysokość ok. 50 cm (Ryc. 8, 9). Kamienie nakrywające konstrukcję oraz umieszczone w górnej części ścian zostały usunięte w czasie eksploatacji kamieni ze stanowiska. Budulec, specjalnie dobrany lub rozłupany na płyty, był ustawiony przeważnie płaską powierzchnią do wnętrza komory. Największe płyty, ułożone obok siebie w ścianie południowej stały ukośnie. Dno ułożone z kilkunastu płaskich kamieni mierzyło 70×155 cm (Ryc. 10). Krótkie ściany zbudowano z niedużych płyt,

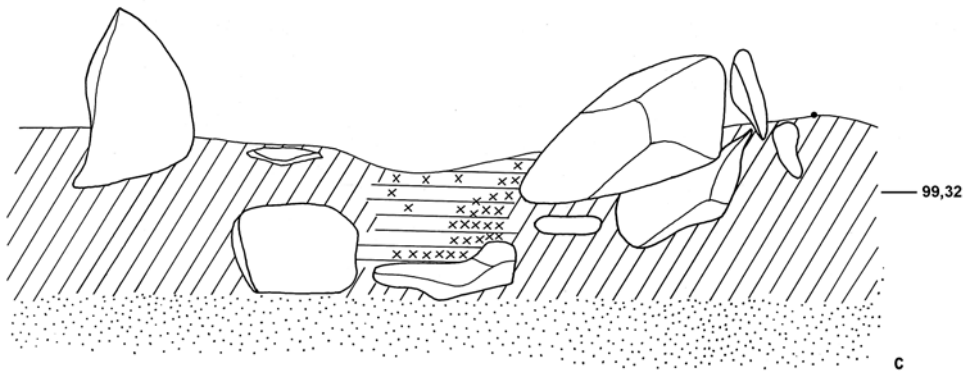
przeważnie pionowych; płyty te w ścianie zachodniej zostały podparte od zewnątrz kilkoma mniejszymi (Ryc. 11). Większość kamieni tworzących ścianę północną nie była obrobiona (Ryc. 12). W skrzyni znajdowały się ustawione w rzędzie cztery popielnice gliniane i szczątki ciepłopalne pierwotnie złożone w opakowaniu organicznym (Ryc. 8). Naczynia zostały częściowo obłożone kamieniami: popielnica 1 wokół dna, pozostałe w górnej części. Popielnice 3 i 4 znajdowały się we wspólnej obstawie. Funkcje popielnic pełniły niesymetryczne, niezdobione naczynia wazowate ze stożkowatymi szyjkami. W okazałych popielnicach 2 i 3, których wysokość sięgała ok. 30 cm, u nasady szyjek silnie wyodrębnionych od zaokrąglonych brzuśców, czytelne były płytkie dookolne wgłębienia po formowaniu ścianki palcem (Ryc. 13:b.c). Nieco mniejsza popielnica 1 była profilowana łagodniej (Ryc. 13:a). Niewielka, masywna popielnica 4 miała dwa kolankowate ucha i szyjkę silnie wydzieloną od brzuśca, który w części górnej był zaokrąglony, a od dołu wyraźnie

a

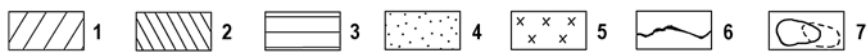

b

c

0 20 cm

podcięty (Ryc. 13:d). Lekko wypukłe dna popielnic 3 (jedynej dołem chropowatej) i 4 uniemożliwiały stabilne ustawienie na płaskim, twardym podłożu. Naczynia, ze śladami działania ognia, miały plamiste ścianki zewnętrzne, brązowo- lub brązowo-czarno-czarno. Powierzchnie wewnętrzne były brązowoszare, mniej lub bardziej jednolite i tylko popielnica 2 była wewnątrz czarna (Ryc. 13:b). W popielnicy 1 pochowano dziecko w wieku późny *infans I*, w popielnicy 2 – mężczyznę w wieku *maturus*, w popielnicy 3 – mężczyznę w wieku wczesny *adultus* i dziecko *infans I* (4–5 lat), w popielnicy 4 – dziecko w wieku późny *infans I* (ok. 6 lat), w opakowaniu organicznym – kobietę w wieku *adultus*.

Obiekt 349

Zbliżona do kwadratowej skrzynia o maksymalnej długości boku ok. 55 cm i zachowanej wysokości ok. 30 cm, znajdowała się w owalnym, wypełnionym brąznożół-

tym piaskiem, nieckowatym zagłębieniu o wymiarach 60×70 cm i głębokości 18 cm, wkopanym w warstwę niejednolitego, ciemnego piasku. Górna część konstrukcji i prawie cała ściana północna zostały zniszczone przed rozpoczęciem badań. Poza ułożoną na dnie płytą zachowało się pięć tworzących ściany podłużnych kamieni, rozłupanych na płyty, ustawionych pionowo lub nieco ukośnie płaskimi powierzchniami do wnętrza komory. Szósty kamień, umieszczony od północnego zachodu, był nieobrobiony (Ryc. 14, 15). Skrzynia zawierała pochówek osoby w wieku *adultus–maturus*, złożony w opakowaniu organicznym razem z trzema łuszczkami z krzemienia narzutowego bałtyckiego.

Z dotychczas przeprowadzonej analizy materiału zabytkowego wynika, że cmentarzysko w Cichowie funkcjonowało przede wszystkim w IV okresie epoki brązu (dalej EB) i tak można datować również obiekty skrzyniowe.

Ryc. 5. Cichowo, pow. Przasnysz. Obiekt 261. Strop. Fot. (Ryc. 5–7, 9–12): W. Orliński
 Fig. 5. Cichowo, Przasnysz County. Feature 261. Ceiling. Photo (Fig. 5–7, 9–12): W. Orliński

Ryc. 4. Cichowo, pow. Przasnysz. Obiekt 261. Plan (a), układ kamieni w części dolnej skrzyni (b), profil (c). 1 – brąznożółty piasek, 2 – plamisty, ciemnobrunatno-biały piasek, 3 – szarobrunatny piasek, 4 – żółty piasek calcowey, 5 – przepalone kości, 6 – wytrącenia żelaziste, 7 – kamienie (legenda dotyczy wszystkich rysunków obiektów). Wszystkie rys.: B. Karch
 Fig. 4. Cichowo, Przasnysz County. Feature 261. Plan (a), arrangement of stones in the bottom part of the cist (b), cross-section (c). 1 – brownish yellow sand, 2 – spotty dark brown-white sand, 3 – grey-brown sand, 4 – yellow sand (virgin soil), 5 – burnt bones, 6 – hardpan, 7 – stones (key applies to all drawings of the features). All drawings: B. Karch

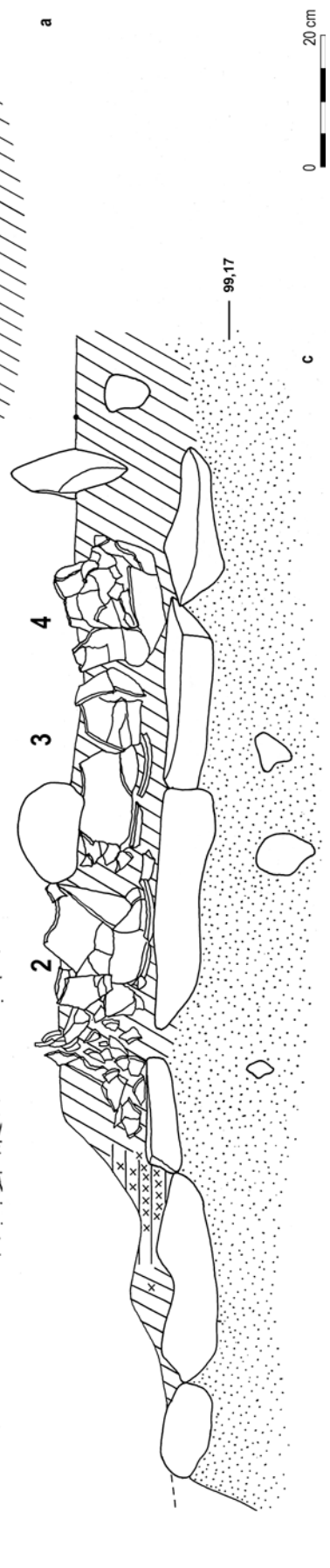
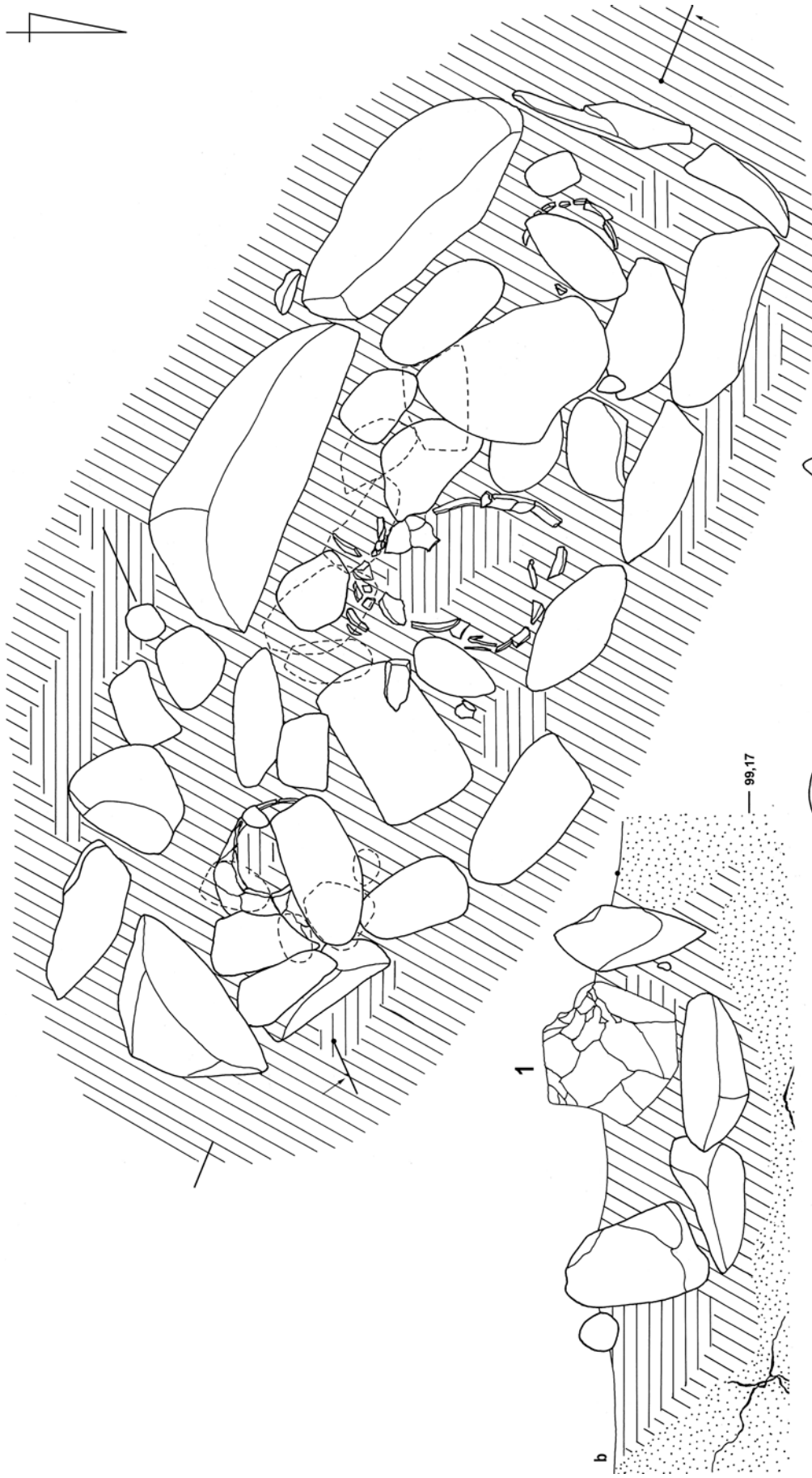

Ryc. 6. Cichowo, pow. Przasnysz. Obiekt 261 w trakcie eksploracji
 Fig. 6. Cichowo, Przasnysz County. Feature 261 during exploration

Ryc. 7. Cichowo, pow. Przasnysz. Obiekt 261. Układ płyt kamiennych w części południowej
 Fig. 7. Cichowo, Przasnysz County. Feature 261. Arrangement of stone slabs in the southern part of the feature

Ryc. 8. Cichowo, pow. Przasnysz. Obiekt 269. Plan (a), profil z popielnicą 1 (b) oraz profil z pochówkiem w opakowaniu organicznym i popielnicami 2-4 (c)
 Fig. 8. Cichowo, Przasnysz County. Feature 269. Plan (a), cross-section with urn 1 (b) and cross-section with burial in an organic container and urns 2-4 (c)

Ryc. 9. Cichowo, pow. Przasnysz. Obiekt 269. Widok od północy
 Fig. 9. Cichowo, Przasnysz County. Feature 269. View from the North

Ryc. 12. Cichowo, pow. Przasnysz. Obiekt 269. Północna ściana skrzyni
 Fig. 12. Cichowo, Przasnysz County. Feature 269. Northern wall of the cist

Relacje stratygraficzne między nimi a okolicznymi grobami wskazują, że skrzynie zostały skonstruowane jako pierwsze (Ryc. 3). Budowa ich stanowiła spore przedsięwzięcie, wymagające poza przygotowaniem miejsca pochówku, czyli oczyszczeniem terenu i wykopaniem odpowiednio dużego dołu, także przytransportowania budulca i ustawienia konstrukcji. Żaden grób umiejscowiony w otoczeniu skrzyń, na ogół w odległości ok. 0,8–1 m od nich, nie został przez nie naruszony. Wobec tego pochówki te zostały zakopane już po wzniesieniu komór. Obiekt 256 – ze szczątkami w opakowaniu organicznym – który odkryto tuż obok ściany wschodniej

dużej skrzyni (obiektu 269), na poziomie wierzchołków kamieni tworzących boki komory (40 cm powyżej jej dna), musiał być złożony już po zasypaniu konstrukcji. Mała skrzynia (obiekt 349) została zbudowana przed umieszczeniem, w odległości zaledwie 40 cm od niej, jamy o wypełniku węglistym z niewielką ilością szczątków i kilkoma kamieniami leżącymi w stropie (obiekt 350)⁴. Szczyty kamieni z obiektów 349 i 350 znajdowały

⁴ Podobna jama o wypełniku czarnym (obiekt 360) odkryta na północ od małej skrzyni, została częściowo zniszczona przez grób z popielnicą glinianą (obiekt 362) wkopany poniżej konstrukcji naziemnych

się na podobnej wysokości, 6–9 cm powyżej dna najgłębiej wkopanej popielnicy glinianej ze zbiorowego obiektu 333, posadwionego na poziomej podstawie towarzyszącej jej konstrukcji naziemnej.

Na innych cmentarzyskach z obszaru północnego Mazowsza nie odkryto skrzyń kamiennych. Konstrukcje takie występowały natomiast w młodszych okresach epoki brązu na nekropolach kultury łużyckiej z terenu Pomorza. Wyraźne ich skupienie znajduje się na Pomorzu Gdańskim, na cmentarzyskach kurhanowych użytkowanych przede wszystkim w IV EB (J. Kostrzewski 1958, zest. 32; T. Malinowski 1962, s. 21 nn., mapa IV). Tamtejsze kurhany zawierały przeważnie jedną skrzynię wznoszoną na calcu pośrodku podstawy nasypu, a zatem na pewno wcześniej od innych pochówków. Sporadycznie, jak w kurhanie 3 z Piaszna, pow. bytowski, i kurha-

(Ryc. 3). Jamowy obiekt 371 znajdował się pod popielnicą glinianą z obiektu 368 (grobu, którego obwarowanie sięgało nad dawną powierzchnię gruntu), oddzielony od niej warstwą jałowego piasku. Dwie inne jamy wypełnione ciemną ziemią (51c i 338) odkryto w Cichowie poniżej grobów zbiorowych (obektów 51 i 336). Te relacje stratygraficzne wydają się wskazywać, że jamy ze śladami spalenizny i skrzynie pochodzą ze starszego okresu funkcjonowania nekropoli. Obecność spalenizny w obiektach jamowych, odkrywanych na Pomorzu, na cmentarzyskach z młodszych okresów epoki brązu, uważa się za cechę obrzędowości wcześniejszej chronologicznie od łużyckiej (A. Szymańska 1977, s. 324).

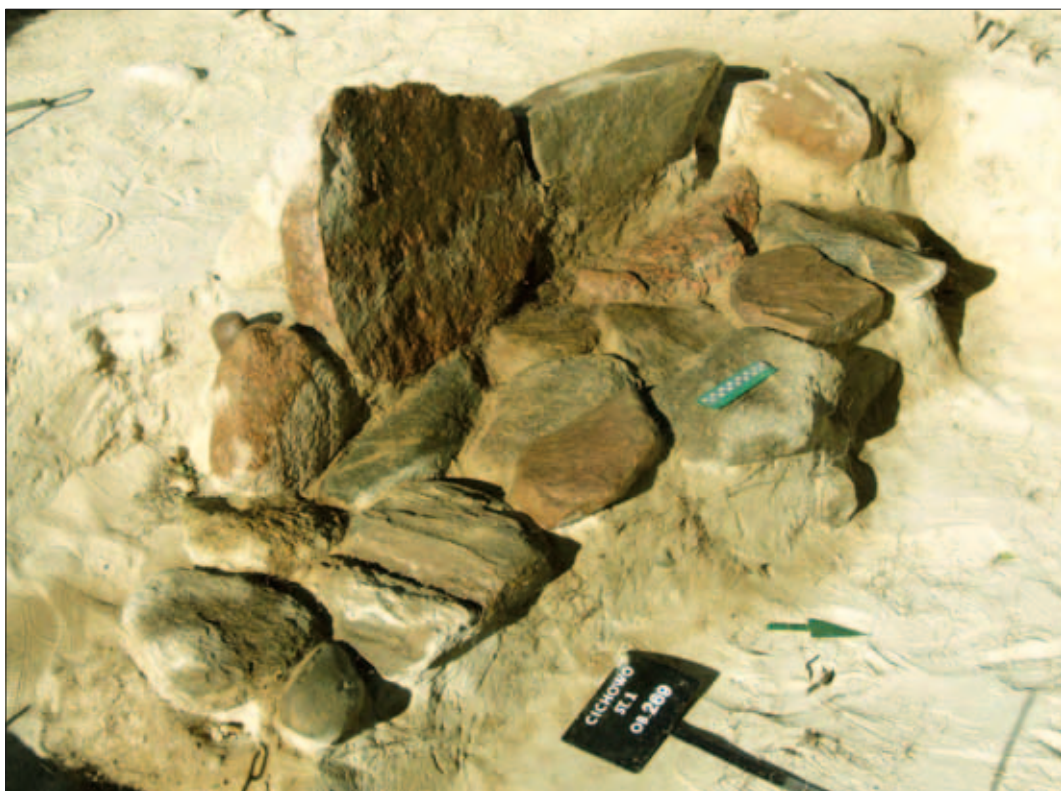

Ryc. 11. Cichowo, pow. Przasnysz. Obiekt 269.
Północno-zachodni narożnik skrzyni

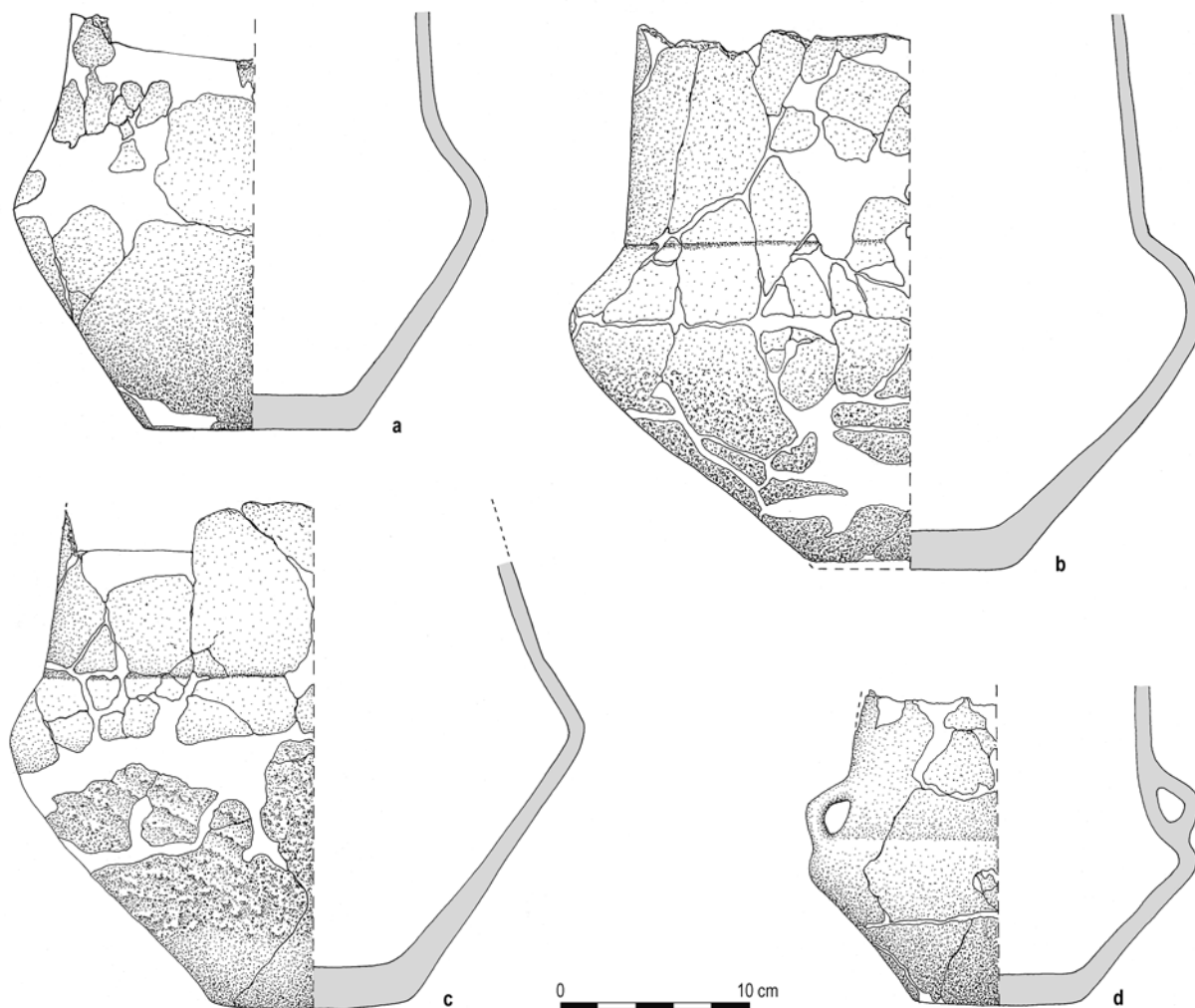
Fig. 11. Cichowo, Przasnysz County. Feature 269.
North-western corner of the cist

nie VI z Siemirowic, pow. łęborski, znajdowały się po trzy komory (J. Kostrzewski 1958, s. 301; A. Szymańska 1977, 261–262, 321, ryc. 10).

Niekiedy w miejscu centralnym u podstawy mogiły zamiast skrzyni znajdował się obiekt jamowy z węglakami drzewnymi i niewielką ilością kości ludzkich, podobny do znanych z Cichowa jam o ciemnych wypełniskach. Z sytuacją taką spotykamy się we wspomnianym kurhanie VI z Siemirowic, w którym skrzynie wyjątkowo

Ryc. 10. Cichowo, pow. Przasnysz. Obiekt 269. Dno ułożone z płaskich kamieni i największe płyty ze ściany południowej
Fig. 10. Cichowo, Przasnysz County. Feature 269. Floor of flat stones and biggest slabs from the southern wall

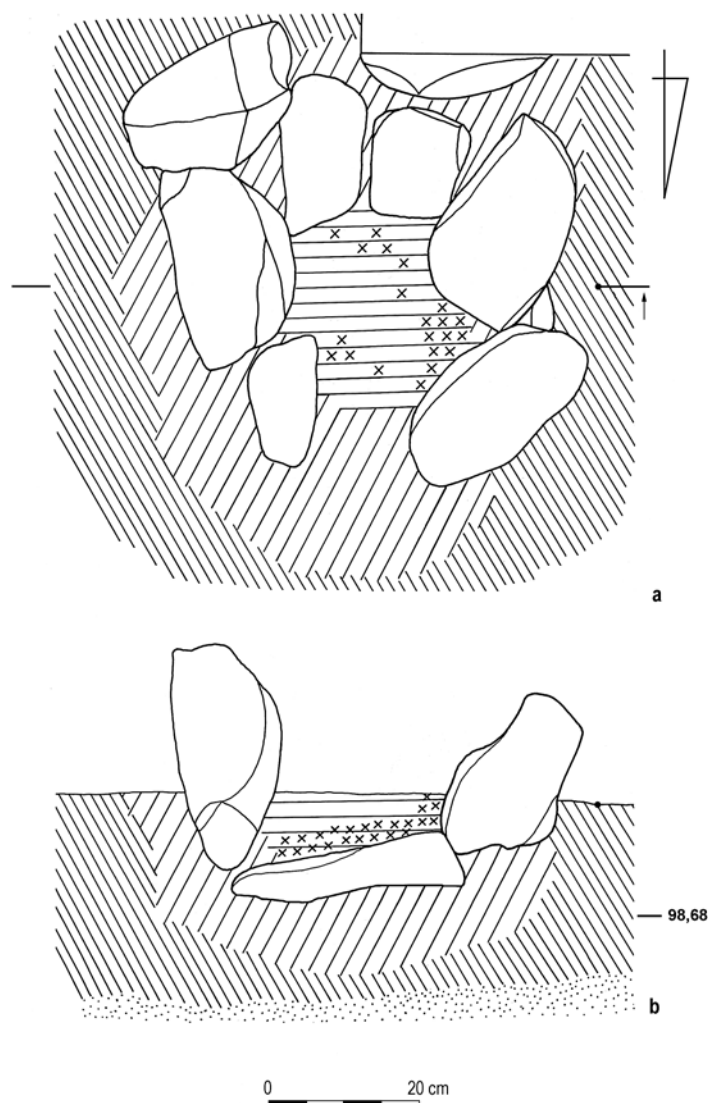
Ryc. 13. Cichowo, pow. Przasnysz. Obiekt 269. Gliniane popielnice: 1 (a), 2 (b), 3 (c), 4 (d)
 Fig. 13. Cichowo, Przasnysz County. Feature 269. Clay urns: 1 (a), 2 (b), 3 (c), 4 (d)

ulożono w płaszczu kamiennym a nie na calcu (A. Szymańska 1977, s. 259–261, ryc. 10, 11). Niewielkie jamy z ciemną ziemią i nikłą zawartością kości odnotowano także w Grabowie (ob. Grabowo Parchowskie), pow. bytowski, stan. 1, pod kurhanami 5 i 7 oraz na cmentarzystku płaskim, w grobach 3 i 5 (F. Lachowicz 1968, s. 25, 32, 70, ryc. 11, 13, 32:c, 33:a; F. Rożnowski 1968, s. 128, 130, 135).

Mniejsze skrzynie z Cichowa – obiekty 261 i 349 – były ustawione zgodnie z kierunkiem W-E, a duża skrzynia wzdłuż osi NW-SE. Ścianę północną każdej komory zbudowano z otoczków, a nie z kamieni obrobionych lub naturalnie płaskich. Na Pomorzu groby skrzyniowe były różnie orientowane w stosunku do kierunków świata. Wzdłuż osi W-E ustawiono konstrukcje w kurhanie 8 z Grabowa (F. Lachowicz 1968, ryc. 16) oraz w kurhanach XXII i XXIV z Siemirowic; komory z Siemirowic, podobnie jak cichowskie, miały ścianę północną zbudowaną z otoczków (A. Szymańska 1977, s. 287–288, 295,

ryc. 33, 40, 63). Zgodnie z kierunkiem NW-SE skierowana była skrzynia z kurhanu XX z wymienionej nekropolii (A. Szymańska 1977, s. 280, ryc. 26).

Skrzynie z Cichowa, podobnie jak znane z Pomorza, różniły się wymiarami i kształtem. Nieduży, kwadratowy grób, zbliżony wielkością do obiektu 349, ale bardziej regularny i zbudowany z płyt większych niż w Cichowie, znajdował się w kurhanie I z Niesiołowic, pow. kartuski, stan. 6. W Cichowie dno skrzyni tworzyła płyta, w Niesiołowicach otoczek (Z. E. Szafranski 1983, s. 144, ryc. 5). Zbliżoną wielkość do obiektu 261 miały wzniesione z płaskich kamieni komory ze Skorzewa, pow. kościerski, kurhan II, grób A (J. Deleka 1936, s. 197, ryc. 3:A), Grabowa, kurhan 12 (F. Lachowicz 1968, s. 54, tabl. VI:2), i Siemirowic, kurhan VI (A. Szymańska 1977, 261–262, ryc. 10). Skrzynie z kurhanów 8 i 9 z Grabowa były niewiele większe, a nieco mniejsza była komora w płaskim grobie 8 (F. Lachowicz 1968, s. 35, 38, 73, ryc. 16, 35, tabl. IV:2, V:1, X:1). Duża skrzynia z Cichowa

Ryc. 14. Cichowo, pow. Przasnysz. Obiekt 349. Plan (a) i profil (b). Rys.: G. Orlińska
 Fig. 14. Cichowo, Przasnysz County. Feature 349. Plan (a) and cross-section (b). Drawing: G. Orlińska

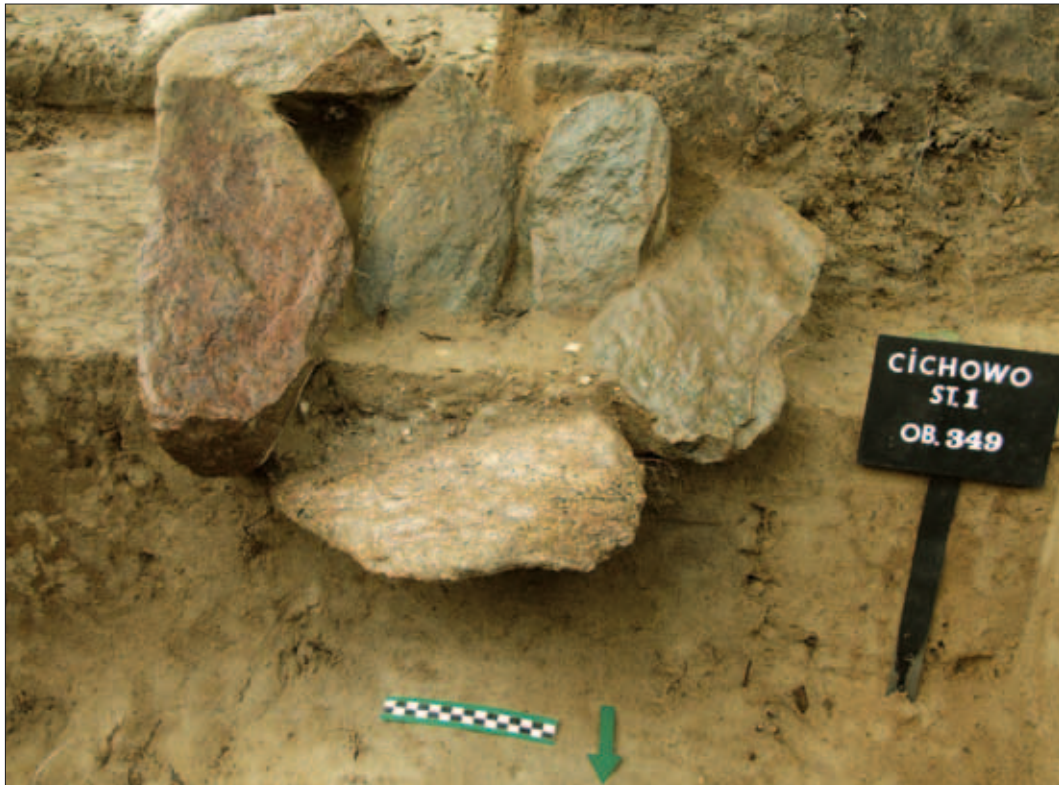
(obiekt 269) była nieznacznie większa od konstrukcji ze Stężycy, pow. kartuski, kurhan III/1898, przeznaczonej na dwie popielnice gliniane (J. Kostrzewski 1958, s. 322). Komory z Siemirowic, poza niedużymi z cytowanego już kilkakrotnie kurhanu VI, znacznie przekraczały wielkością największą skrzynię z Cichowa i nie były tak starannie skonstruowane.

Naczynia ze szczątkami z obiektu 269 z Cichowa były rozdzielone częściowymi obstawami z kamieni. Podobny podział skrzyni – na dwie komory, w których umieszczono po jednej popielnicy – stwierdzono na Pomorzu, w wymienianym wcześniej kurhanie 8 z Grabowa.

Kurhany pomorskie, u podstawy których często układano kręgi z dużych, starannie dobranych kamieni, były nakryte płaszczem kamiennym. Pochówki umieszczano między kamieniami płaszcza albo niżej, w skrzyniach lub innych obwarowaniach (M. Pietrzak 1959, s. 32 nn.,

tabl. I, II; J. Lachowicz 1968, s. 90 nn., ryc. 6, 23, 34, 35; A. Szymańska 1977, s. 316 nn., ryc. 19, 49, 52; Z. E. Szafrański 1983, s. 152 nn., ryc. 4, 7, 8, 10). Na cmentarzyskach kultury łużyckiej z Mazowsza północnego także występowały kurhany i różnorodne konstrukcje kamienne (J. Dąbrowski 1997, mapa 4). Nekropole kurhanowe znajdowały się w Zeńboku i Targoniach, w pow. ciechanowskim (J. Dąbrowski 1958, s. 86; 1997, s. 167, mapa 4)⁵. Mogiły z Zeńboka, zaopatrzone w kilkuwar-

⁵ W Kraszewie, pow. ciechanowski, zdaniem J. Miśkiewicza znajdował się kurhan o niebagatelnej średnicy 25–30 m i wysokości 3 m, a obok niego cmentarzysko płaskie nakryte brukiem kamiennym (J. Miśkiewicz 1968, s. 303–304, ryc. 1). Analiza dokumentacji polowej nie potwierdziła na tym stanowisku obecności dużego kurhanu. Domniemy kopiec tworzyć miały dwa bruki o różnym zasięgu. Wątpliwości budzi przede wszystkim górny bruk I, uznany przez autora badań za wierzchołek kurhanu; jest on kolisty lub owalny, o średnicy zaledwie

Ryc. 15. Cichowo, pow. Przasnysz. Obiekt 349. Widok od północy. Fot.: G. Orlińska
 Fig. 15. Cichowo, Przasnysz County. Feature 349. View from the North. Photo: G. Orlińska

ok. 8 m, złożony wyłącznie z drobnych kamieni. Podobne usypiska „drobnicy” spotyka się często na Mazowszu północnym, zwykle na skraju czyszczonych z kamieni pól uprawnych. Małe lub pokruszone kamienie zrzucane są w jedno miejsce, a przydatne gospodarczo większe okazy wywożone. W Cichowie drobne, popękane kamienie leżały w miejscach ze zniszczonymi konstrukcjami naziemnymi, w przemieszanej, szaro-żółtej warstwie humusu i piasku. Badania wykopaliskowe w Kraszewie, podjęte na skutek zniszczenia części cmentarzyska (jak się wydaje centralnej) podczas eksploatacji piasku, rozpoczęto z dokumentowaniem profilu A–B wybierzyska. Widoczne są w nim oba bruki, rozdzielone, jak czytamy w legendzie pod rysunkiem, warstwą żółtego piasku. Podobny układ warstw widnieje także na prostopadłym do opisanego profilu C–D (J. Miśkiewicz 1968, ryc. 3, 4). Opisując stratyografię stanowiska J. Miśkiewicz (1968, s. 303) nie wymienia jednak żółtego piasku, a zalegający pod humusem *piasek barwy żółtoszarej z cienką warstwą drobnych kamieni*. Wydaje się, że nawarstwienie to nie powstało w starożytności, a w czasie dewastacji nekropoli znacznie wyprzedzającej w czasie tą, która spowodowała podjęcie badań archeologicznych. Wykonane podczas wykopalisk czarno-białe zdjęcie profilu C–D nie pozostawia wątpliwości, że zarówno nakrywająca stanowisko wierzchnia warstwa ziemi, jak i żółtawy piasek pod nią są niejednolicie zabarwione, przemieszane, a większość kamieni zalegających na powierzchni nekropoli (za wyjątkiem przypadkowo pozostawionych w żółtoszarym piasku) usunięta. O znacznym rozmiarze zniszczeń cmentarzyska świadczą odkrywane wśród kamieni bruku II – nieciągłego i o nieregularnym zasięgu – pozostałości grobów w postaci skupisk ceramiki i przepalonych kości (por. J. Miśkiewicz 1968, s. 304–309, ryc. 2). Dewastacja stanowiska i brak danych o układzie zachowanych kamieni w poszczególnych warstwach uniemożliwiają określenie charakteru konstrukcji naziemnych.

stwowe bruki kamienne, kryły groby zbiorowe, podobnie jak nasypy z Cichowa.

Dopuszcza się możliwość, że i na cmentarzysku z Ożumiecha, pow. przasnyski, położonym w odległości zaledwie 900 m od stanowiska z Cichowa, znajdowały się niewielkie nasypy z kamieni (T. Purowski 2003, s. 89, 91). O ile jednak w Ożumiechu większość grobów była ulokowana wśród kamieni z powierzchni nekropoli (J. Miśkiewicz 1973, s. 230; T. Purowski 2003, s. 89, ryc. 3, 44–46), to w Cichowie takie objekty stanowiły zaledwie ok. 1/10 zadokumentowanych grobów i występowały najczęściej w części zachodniej i południowej cmentarzyska (Ryc. 2). Pochówki umieszczone głębiej znajdowały się często w różnego rodzaju obstawach, niekiedy na niewielkim bruku. Podobne obwarowania grobów odnotowano w Szydłowie, pow. mławski (J. Dąbrowski 1959, s. 243), i w Prządzie, pow. ciechanowski (J. Dąbrowski 1956, s. 212).

Obie mniejsze skrzynie z Cichowa (obiekty 261, 349) zawierały po jednym pojemniku organicznym, duża – cztery popielnice gliniane i jedną organiczną. Jak dotąd na innych nekropolach w rejonie Wzniesień Mławskich nie zarejestrowano pochówków w opakowaniach organicznych, bardzo rozpowszechnionych w Cichowie i spotykanych też w innych rejonach Polski północno-wschodniej (J. Dąbrowski 1997, s. 135). Na terenie Pol-

ski środkowej, na cmentarzysku ze Stobnicy, pow. piotrkowski, użytym w fazie konstantynowskiej, groby takie stanowiły większość (H. Wiklak 1964, s. 49). Sporadycznie występowały one w południowo-wschodniej części Polski, np. w IV EB na nekropoli z Łuszczewa, pow. hrubieszowski (J. Niedźwiedź 1989, s. 145, 152, 160, ryc. 8). Nie sposób ocenić czy „ciałopalny pochówek bezpopielnicowy” w późnobrażowym grobie z Petryłowa, pow. chełmski, stan. 1, zaliczonym do obiektów skrzyniowych (J. Adamik 2012, s. 149, nr kat. 3), złożony był w pojemniku organicznym. Grób ten nie miał dna wyłożonego kamieniami⁶.

W skrzyniach z Cichowa pochowano osiem osób. Obiekty mniejsze kryły szczątki mężczyzny (obiekt 261) i osoby co najmniej dorosłej o nieokreślonej płci (obiekt 349). W dużej skrzyni (obiekt 269) w popielnicach glinianych znajdowały się kości trojga młodszych dzieci i dwóch mężczyzn w różnym wieku, w pojemniku organicznym szczątki kobiety. W obiektach skrzyniowych na obszarze Pomorza także przeważały pochówki dorosłych. W kurhanie 4 z Grabowa pochowano kobietę, w kurhanie 6 starsze dziecko i osobę dorosłą, w podwójnej skrzyni z kurhanu 8 mężczyznę, kobietę (?) i osobę dorosłą, w kurhanie 9 mężczyznę (F. Lachowicz 1968, s. 22, 29, 35, 38; F. Rożnowski 1968, s. 128–131). W grobie A z kurhanu II w Skorzewie rozpoznano szczątki dziecka (J. Deleka 1936, s. 197), w trzech popielnicach z pochówku 3 w kurhanie VI z Siemirowic szczątki dwóch kobiet w różnym wieku, młodszego dziecka i osoby o masywnym kościecu, może mężczyzny (J. Gładkowska-Rzeczycka 1977, s. 347–348). Powyższe nieliczne dane nie wskazują na współzależność między skrzyniową formą grobów a wiekiem lub płcią pochowanych w nich osób.

Z obszaru Pomorza nie znamy (lub nie zostały zidentyfikowane⁷) popularnych w Cichowie pochówków w pojemnikach organicznych. Cytowane wcześniej skrzynie ze Skorzewa, kurhan II, grób A, Grabowa, kurhany 4, 6, 8, 9 i 12, Stężycy, kurhan III/1898, i Siemirowic, kurhan VI, pochówki 1 i 3, mieściły popielnice gliniane. Niejednokrotnie szczątki składano na dnie komory. W kurhanie 1 z Siemirowic towarzyszyły im leżące osobno fragmenty ceramiki, w tym pokryw (M. Pietrzak 1959, s. 27), w kurhanie XX z wymienionej nekropoli – pięć ułam-

ków naczyń, w kurhanie XXII – kubek i nieduże naczynie wazowate, a w kurhanie XXIV nie było ceramiki (A. Szymańska 1977, s. 280, 287–288, 295). W płaskim grobie 8 z Grabowa na dnie skrzyni znaleziono fragmenty dużej misy, a nieliczne przepalone szczątki (zaledwie 11 g) i węgle były zmieszane z wypełniskiem (F. Lachowicz 1968, s. 73; F. Rożnowski 1968, s. 136). Niewielka skrzynia z Niesiołowic oraz dwie z Siemirowic (kurhan VI, pochówek 2 i kurhan LXI) były puste (A. Szymańska 1977, s. 261–262, 313–314).

Funkcję popielnic w skrzyniowym obiekcie 269 z Cichowa pełniły niezdobione, przeważnie silnie profilowane naczynia wazowate (Ryc. 13). Dobór ceramiki jest o tyle szczególny, że na Mazowszu północnym najliczniej są rejestrowane popielnice dwustożkowe: w Ożumiechu (J. Miśkiewicz 1973, 230, 232; T. Purowski 2003, s. 99), Kraszewie (J. Miśkiewicz 1968, s. 311), Szydłowie (J. Dąbrowski 1959, s. 245–246) i Zeńboku (J. Dąbrowski 1958, s. 98–100). Formy wazowate przeważały nad dwustożkowymi na rozpoznanym w niewielkim zakresie, bardzo zniszczonym stanowisku z Ciechanowa, pow. loco (por. J. Affelski, M. Ignaczak 2014, s. 177, 188). Były w nie zatem wyposażone ocalałe groby posadowione najniżej. W Cichowie znaczna przewaga naczyń dwustożkowych zaznaczyła się w obiektach zbiorowych, lokowanych zazwyczaj u podstaw nasypów.

Charakterystyczne dla IV EB mocno profilowane, duże, niezdobione naczynia wazowate i mniejsze z dwoma uchami, analogiczne do odkrytych w Cichowie, były używane na Pomorzu. Umieszczono je w kurhanach 2, 3, VIII, XX–XXII, XXIV i XXV z Siemirowic, gdzie najczęściej pełniły funkcję popielnic (M. Pietrzak 1959, s. 28, 30, 35, tabl. V:3, VI:1; A. Szymańska 1977, s. 269 nn. ryc. 17:g, 18, 22:g, 38:a,d, 41:a,c, 50:l). W Grabowie popielnice wazowate włożono do skrzyń w kurhanach 6 i 8, a w kurhanie 14 taka urna była ustawiona w miejscu wolnym od kamieni (F. Lachowicz 1968, s. 29, 35, 38, 64, 66, 117–118, ryc. 10:k, 16b–d, 31j). Pochówki w naczyniach wazowatych odkryto także w Skorzewie, kurhan II, grób B (J. Deleka 1936, s. 197, ryc. 4:2) oraz Gapowie, pow. kartuski, kurhany 4 i 5, Siodłoni, pow. słupski, kurhan IX i Stężycy, kurhany II/1896, grób 5 i I/1897 (J. Kostrzewski 1958, s. 266, 314, 321). Popielnice ze Stężycy były nakryte pokrywami obejmującymi, zaopatrzonymi w trzy lub pięć otworków pośrodku wieczka.

Pokrywa z sześcioma otworkami została odkryta w Cichowie w grobie zbiorowym (obiekt 260) umieszczonym na poziomie podstawy konstrukcji naziemnej. Pokrywy były obecne w IV EB także na innych nekropalach północnomazowieckich (J. Kostrzewski 1958, s. 67; J. Dąbrowski 1997, s. 38, mapa 8) – w Szydłowie (J. Dąbrowski 1959, tabl. IV:1), Ożumiechu (J. Miśkiewicz, 1973, s. 218, 230, tabl. VII:e; T. Purowski 2003, 29, 31, ryc. 13:9) i Zeńboku (J. Dąbrowski 1958, s. 86, 104,

⁶ Za szczegółowe informacje o znalezisku z Petryłowa serdecznie dziękuję Panu Andrzejowi Bronickiemu z Muzeum Ziemi Chełmskiej w Chełmie.

⁷ Na cmentarzysku płaskim z Grabowa, w grobach 4 i 7 odnotowano skupiska czystych, przepalonych kości ludzkich (F. Lachowicz 1968, s. 71, ryc. 32:c, 34; F. Rożnowski 1968, s. 135–136), teoretycznie mogące być pochówkami w opakowaniach organicznych. Brak informacji o stopniu skupienia szczątków uniemożliwia jednoznaczne sklasyfikowanie tych obiektów. Podobnie nie jest znany układ kości znajdujących na dnie wymienianych w tym akapicie skrzyń z Siemirowic.

111–112, tabl. XXVIII:9, XXX:9.14, XXXII:9, XXXIII:12, XXXIV:11.13). Tak jak w Cichowie były w nie zaopatrzone groby zbiorowe, w których popielnicami były przede wszystkim naczynia dwustożkowe. Cmentarzysko z Zeńboka, które dostarczyło największej liczby pokryw, jest datowane później od innych cmentarzysk, bo na koniec IV i początku V EB.

Również z Pomorza znamy dwustożkowe urny, niektóre zamknięte pokrywami: z kurhanu I ze Skorzewa (J. Delekta 1936, s. 196, ryc. 2:b) i ze skrzyni z kurhanu IX z Siodłonia (J. Kostrzewski 1958, s. 314, ryc. 40:4)⁸. Pokrywa z Siodłonia była zaopatrzona w otworek w ścianie bocznej. Naczynia dwustożkowe bez pokryw pochodzą z Grabowa, kurhan 5 (F. Lachowicz 1968, ryc. 14:a,b), Siemirowic, kurhan VI (A. Szymańska 1977, s. 261–263, 326, ryc. 7:h, 12:e), i Skorzewa, kurhan II, skrzyniowy grób A (J. Delekta 1936, s. 197, ryc. 4:1).

Pokrywy nie zawsze towarzyszyły popielnicom. W Siemirowicach, w kurhanie 1 użytym prawdopodobnie w V EB, okaz zaopatrzony w cztery otworki rozmieszczone symetrycznie w ścianie bocznej tuż pod wieczkiem (M. Pietrzak 1959, s. 26–28, 35, tabl. III:3), znajdował się w skrzyni kamiennej, na dnie której leżały kości. W kurhanach VI, IX i XIII z wymienionej nekropoli odkryto luzem fragmenty pokryw, dwie z parami otworków pośrodku wieczka (A. Szymańska 1977, s. 330, ryc. 12:c, 22:c.d). Ułamek pokrywy pochodzi też z kurhanu I z Niesiołowic, w którym mała, pusta skrzynia, podobna do obiektu 349 z Cichowa, stała nad grobem jamowym o znacznych rozmiarach (Z. E. Szafranski 1983, s. 149, ryc. 12:a).

Mocno profilowane naczynia wazowate znajdowane są także na obszarach Polski środkowej i wschodniej oraz Wielkopolski i Śląska, natomiast pokrywy obejmujące (por. J. Dąbrowski 1997, s. 38, 93–94, mapa 8) i groby skrzyniowe mają ograniczone zasięgi występowania. Pokrywy, poza Pomorzem i Mazowszem północnym, odnotowano na obszarze Ziemi Płockiej, gdzie nieobca była także kurhanowa forma grobu, stwierdzona w Płocku-Borowiczkach (J. Dąbrowski 1997, s. 164). Konstrukcje skrzyniowe odkryto w Polsce środkowej, na nekropoli z „ceramiką żłobkowaną” z Tkaczewa, pow. zgierski (L. Kozłowski 1920, s. 149).

Po wschodniej stronie dolnej Wisły, na obszarze „prześciowym” między Pomorzem Gdańskim i Mazowszem północnym, jak dotąd nie natrafiono na pokrywy obejmujące. Nieznane są też skrzynie kamienne pewnie datowane na młodsze okresy epoki brązu. M. J. Hoffmann

(1999, s. 23; 2000, s. 7) wymienia *małą, skrzyniową obstawę* z grobu z popielnicą glinianą, z Brzydowa, pow. ostródzki. W Stolnie, pow. ostródzki, pochówek 2 z kurhanu I mógł znajdować się w zorientowanej po linii NW-SE prostokątnej skrzyni o długości 1,7 m, czyli podobnej do dużej skrzyni z Cichowa, a nie w owalnej konstrukcji kamiennej, jak napisano w opracowaniu (por. A. Waluś, B. Kowalewska 1999, s. 10, ryc. 7, 8). Pochówek – skupisko szczątków mężczyzny w wieku *adultus* – złożony był najprawdopodobniej w opakowaniu organicznym, a zatem podobnie jak w mniejszych skrzyniach z Cichowa. Na nekropolach z Bogdanów, Krupolin i Worytów (wszystkie w pow. olsztyńskim) oraz w Stolnie często popielnicami były bezuche naczynia wazowate (typu I, odmiany 2) oraz rzadziej zaopatrzone w parę uch (typu III, odmiany 2), analogiczne do używanych na Pomorzu i w Cichowie (M. J. Hoffmann 1999, tabl. LXXXVIII:8, XCVII:1, CXI:11, CXII:9, CXIII:7.8; 2000, s. 86, 87, ryc. 35, 37; A. Waluś, B. Kowalewska 1999, tabl. I:3, II:2.4, III:2–4).

W Cichowie skrzynie oraz jamy ze śladami spalenizny (por. przyp. 4) pochodzą najprawdopodobniej ze starszej fazy użytkowania cmentarzyska. Byłyby to czasy, w których inwentarz kulturowy badanej przez mnie nekropoli wykazuje więcej nawiązań do materiałów ugrupowań północno-wschodnich, a zwłaszcza grupy wschodniopomorskiej (inaczej kaszubskiej), niż grupy wschodniej kultury łużyckiej (por. M. Gedl 1989, mapa 30, 31). Najpóźniejsze w Cichowie wydają się być groby lokowane na poziomie podstaw konstrukcji naziemnych, ze szczątkami składanymi wyłącznie w popielnicach glinianych. Umieszczano w nich liczne naczynia dwustożkowe oraz, często zdobione dookolnymi bruzdami formy wazowate, kubki, dzbany i puchary. Podobna „ceramika żłobkowana” była rozpowszechniona na nekropolach grupy środkowopolskiej, na powierzchni których tak jak na cmentarzyskach północnomazowieckich rejestruje się kamienie (por. m.in.. R. Mikłaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, np. tabl. II:3.10.11.13.21, III:4.8.15VI:9.17.18; V. Lis 1986, np. tabl. II:3.5.9.10.14.17, V:2.4–6.11–13.15). A zatem w młodszej fazie funkcjonowania nekropoli z Cichowa wyraźniejsze stają się nawiązania do materiałów z południa.

Mam nadzieję, że w trakcie dalszych prac nad znaleziskami z Cichowa, pomimo znacznych zniszczeń stanowiska utrudniających formułowanie jednoznacznych wniosków, możliwe stanie się wyróżnienie innych „horyzontów” pochówków. Speriodyzowanie przemian w obrządku pogrzebowym będzie na pewno łatwiejsze niż powiązanie ich z konkretnym odcinkiem chronologicznym epoki brązu. Watorów datujących nie mają bowiem ani naczynia ani dość liczne wyroby metalowe. Dużym mankamentem jest także brak materiału porównawczego

⁸ Późniejsza chronologicznie od omawianych dwustożkowa popielnica nakryta pokrywą obejmującą znajdowała się w skrzyniowym grobie 7, odkrytym na cmentarzysku z fazy wielkowiejskiej z Luzina, pow. wejherowski, stan. 11 (B. Wiącek 1971, s. 259–260, ryc. 17b).

go. Złożony obrządek pogrzebowy w Cichowie, jedynie zasygnalizowany w niniejszym artykule, oraz pozyskany w trakcie badań bardzo bogaty i różnorodny materiał zabytkowy, nie znajdujący analogii na innych cmentarzyskach północnomazowieckich.

Grażyna Orlińska
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52 «Arsenał»
PL 00-241 Warszawa
braz@pma.pl

BIBLIOGRAFIA

- Adamik, J.
2012 *Idea skrzyni kamiennej jako formy grobu na terenie ziem polskich w późnej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza*, Rzeszów.
- 2015 *Idea skrzyni kamiennej jako formy grobu na terenie ziem polskich*, [w:] M. Fudziński (red.), *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza na Pomorzu. Z najnowszych badań i odkryć*, Gdańsk, s. 27–39.
- Affelski, J., Ignaczak, M.
2014 *Ciałopalne cmentarzysko kultury łużyckiej z Ciechanowa, woj. mazowieckie, „Raport” 9*, s. 177–197.
- Dąbrowski, J.
1956 *Cmentarzysko ciałałpalne z IV okresu epoki brązu w miejscowości Prządze, pow. Ciechanów*, WA XXIII, s. 211–212.
- 1958 *Dwa cmentarzyska kultury łużyckiej w Zeńboku, pow. Ciechanów*, MS III, s. 85–114.
- 1959 *Cmentarzysko z Szydłowa, pow. Mława na tle kultury łużyckiej na Mazowszu północnym*, MS V, s. 233–257.
- 1997 *Epoka brązu w północno-wschodniej Polsce*, Białystok.
- Deleka, J.
1936 *Badania prehistoryczne w powiatach kościerskim i kartuskim na Pomorzu w roku 1935*, PArch. V/2–3 (1935–1936), s. 196–199.
- Gedl, M.
1989 *Grupy lokalne w obrębie kultury łużyckiej*, [w:] J. Kmieciski (red.), *Pradzieje ziem polskich. Tom I. Od paleolitu do środkowego okresu lateńskiego. Część 2. Epoka brązu i początki epoki żelaza*, Warszawa-Łódź, s. 607–647.
- Gładkowska-Rzeczycka, J.
1977 *Analiza antropologiczna ciałałpalnych szczątków ludzkich z kurhanów kultury łużyckiej w Siemirowicach, gm. Cewice, PomAnt VII*, s. 344–364.
- Hoffmann, M. J.
1999 *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Olsztyn.
- 2000 *Kultura i osadnictwo południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Olsztyn.
- Kozłowski, L.
1920 *Cmentarzyska ciałałpalne kultury łużyckiej z ceramiką żłobkowaną we wsi Smolice i Nagórki w pow. łużyckim*, WA V, s. 142–156.
- Lachowicz, F. J.
1968 *Cmentarzysko kurhanowe w Grabowie, pow. Bytów, stanowisko 1*, MZP XIV, s. 9–126.
- Lis, V.,
1986 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Błoni, gmina Łęczycza, województwo płockie*, PMMAE 33, s. 91–120.
- Malinowski, T.
1962 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury łużyckiej w Polsce*, PArch. XIV, s. 5–135.
- Miśkiewicz, J.
1968 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w miejscowości Kraszewo, pow. Ciechanów*, WA XXXIII, s. 303–314.
- 1973 *Cmentarzysko kultury łużyckiej z miejscowości Ożumiech, pow. Przasnysz*, WA XXXVIII/2, s. 209–233.
- Mikłaszewska-Balcer, R., Miśkiewicz, J.
1968 *Cmentarzysko kultury łużyckiej z miejscowości Podule, pow. Łask, stanowisko 1*, WA XXIII/1, s. 3–113.
- Niedźwiedź, J.
1989 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w miejscowości Łuszczów, gm. Uchanie, woj. zamojskie, Prace i Materiały Zamojskie II, Zamość*, s. 139–179.
- Pietrzak, M.
1957 *Cmentarzysko kurhanowe kultury łużyckiej w Siemirowicach, pow. Łębork (Tymczasowe wyniki badań przeprowadzonych w 1957 r.)*, MZP V, s. 25–42.
- Purowski, T.
2003 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Ożumiechu na północnym Mazowszu*, Warszawa.
- Różnowski, F.
1968 *Analiza antropologiczna ludzkich szczątków z grobów ciałałpalnych z cmentarzyska w Grabowie, pow. Bytów, stanowisko 1*, MZP XIV, s. 127–140.
- Szafrański, Z. E.
1983 *Sprawozdanie z prac ratowniczych na cmentarzysku kurhanowym kultury łużyckiej w Niesiołowicach, gm. Stęży-*

Szymańska, A.

1977 *Cmentarzysko kurhanowe kultury lużyckiej z IV–V okresu epoki brązu w Siemirowicach, gm. Cewice (badania w latach 1971–1974)*, PomAnt VII, s. 247–341.

Walus, A., Kowalewska, B.

1999 *Kurhan I i II z cmentarzyska w Stolnie, gm. Miłakowo, woj. warmińsko-mazurskie. Materiały kultury lużyckiej, kultury kurhanów zachodniobałtyjskich i kultury wiel-*

Wiącek, B.

1971 *Z badań nad osadnictwem z wczesnej epoki żelaza na terenie Luzina, pow. wejherowski*, PomAnt IV, s. 247–288.

Wiklak, H.

1964 *Cmentarzysko w Stobnicy, pow. Piotrków Trybunalski, na tle grupy konstantynowskiej*, PMMAE 11, s. 45–100.

GRAVES WITH STONE CISTS IN A LUSATIAN CULTURE CEMETERY AT CICHOWO, PRZASNYSZ COUNTY

SUMMARY

The cremation cemetery at Cichowo, Przasnysz County in NE Poland (Fig. 1) yielded close to 300 features – graves and pits (Fig. 2) – attributed to the Lusatian Culture. Most of them, of a widely different form and inventory, had been provided with settings of a varying complexity built of locally sourced stone. In some areas of the cemetery were found the remains of raised structures, recognized recently as earth mounds, rather than pavements, as previously thought. Found underneath these structures were urned burials, the human remains deposited in a pottery vessel or an organic container, a much smaller number of pit burials, as well as some pits with a dark fill containing a minor quantity of burnt human bones, or none at all. The top of the settings in these deeply buried features was mostly on the level of the base of the earth mound, the location of what were mostly collective graves containing pottery cinerary urns, usually accompanied by small-sized accessory vessels.

Three stone cists (features 261, 269 and 349) – lined with stones, and presumably, originally also buried under a layer of stones – were found in the central area of the cemetery, underneath the raised structures (Fig. 3). The building material of the cists was stone, selected with care to be of the same size, or split into slabs, usually placed with the flat side to face inside the chamber; the northern walls were of rough stones. Two smaller cists had a W-E orientation. In feature 261 the construction, surviving to the height of 34 cm, with maximum dimensions of 65×87 cm, was lined lower down with closely packed slabs (Fig. 4–7). Inside was an organic container holding the burial of a man of early maturus age furnished with two scaled flakes of Baltic erratic flint. In feature 349, a roughly square chamber with a maximum length of its side of ca. 55 cm and surviving height of ca. 30 cm, still retained five of its slabs, resting in situ, forming the walls of the chamber, and a sixth slab at bottom (Fig. 14, 15). The cist held a burial of an adultus–maturus individual, deposited in an organic container together with three scaled flakes of Baltic erratic flint.

A large feature 269, oriented NW-SE, had maximum dimensions of 87×177 cm and a surviving length of ca. 50 cm. Its bottom, lined with a dozen-odd flat stones, measured 70×155 cm. Found inside the chamber, standing in a row, partly set about with stones, were four pottery urns and some cremated remains originally deposited inside an organic container (Fig. 8–12). The urns were plain vase-shaped vessels with surfaces affected by fire (Fig. 13). Urn 1 held a burial of an infans I child, urn 2 – of a maturus male, urn 3 – of an early adultus male and an infans I (4–5 years old), urn 4 – of a late infans I (ca. 6 years old), the organic container – an adultus female burial.

According to earlier analyses of archaeological material, the cemetery at Cichowo was in use mostly in EB IV; this is also the dating of the cist features. Stratigraphic relationships between them and the graves found nearby indicate that the cists were the first to be constructed (Fig. 3) presumably, during the older phase of the cemetery. The pits with the dark fill appear to have an equally early dating.

No stone cists are recorded in other cemeteries in northern Mazowsze but a distinct concentration of similar structures is noted in Gdańsk Pomerania, in barrow cemeteries dating mostly to EB IV (J. Kostrzewski 1958, list 32; T. Malinowski 1962, p. 21 ff., map IV). In that region, cists and pits with traces of burning similar to those found at Cichowo had rested under earth mounds and had an earlier dating than other burials. The chambers at Cichowo resemble features known from Pomerania by their size, orientation to the points of the compass and construction details. Similarly as at Cichowo, stone cists recorded in Pomerania mostly held adult burials. The modest body of evidence now available does not confirm the correlation between the cist grave form on the one hand and age or sex of the burials on the other.

Vase-shaped vessels analogous to those found in the large cist at Cichowo are observed during EB IV across much of Poland, also in Pomerania, eg, in cist graves. Some of the vessels found in them were biconical – a form widespread in northern Mazowsze. Some of the urns found in Pomerania had cup style lids of a form which is recorded in collective graves in northern Mazowsze and in the Płock Region. Stone constructions have been recorded in central Poland in cemeteries with ‘grooved pottery’ at Tkaczew, Zgierz County.

Cists and traces of burning recognized at Cichowo apparently date to the early phase of this cemetery. This would be the period when the culture inventory of the investigated grave-field appears to display more similarity to the materials of north-eastern groups, East Pomeranian (Kashubian) Group in particular, than to the Eastern Group of the Lusatian Culture (M. Gedl 1989, map 30, 31).

At Cichowo, the latest dating was established for collective graves deposited under piles of stones. They contained, besides the prevalent biconical vessels, tureen forms, often decorated by fluting, mugs, jugs and beakers. Similar ‘grooved pottery’ occurred in cemeteries of the Central Polish Group which, similarly as those in northern Mazowsze, had stones on their surface. This suggests that during its younger phase the cemetery at Cichowo displays a more marked similarity to southern materials.

Tłum. Anna Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”, (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...” oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”), Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowoschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Lódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniá Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniá po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemysł/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RGA	– Reallexikon der Germanischen Altertumskunde: 1. wyd.: J. Hoops (wyd.), tomy 1–4 (K. J. Trübner, Straßburg 1911–1919), 2. wyd.: H. Jankuhn, H. Beck i in. (wyd.), tomy 1–35 (de Gruyter, Berlin-New York 1973–2007).
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
RosArh.	– „Rossijskaá arheologiá” (Российская археология), Moskva
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArh.	– „Sovetskaá arheologiá” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZfE	– „Zeitschrift für Ethnologie”, Berlin
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 872, +48 22 5044 873
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2016. Wydanie I. Nakład 300 egz.

Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa